

USÛLÜ'S-SERAHSÎ

yükümlülüklerin akfî bir zorunluluktan mı yoksa ilâhî hitaptan mı doğduğu şeklinde özetlenebilecek hüsün-kubuh tartışmasında Serahsî'nin ikinci görüşe meylettiği şekilde de anlaşılabilir. Kendisinden önce Hanefî fıkıh usulünün iki önemli otoritesi olan Cessâs ve Debûsî birinci görüşe meyleterek yükümlülüklerin metafizik anlamda akfî bir temele dayandığı konusunda Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmıştır. Serahsî ve çağdaşı Pezdevî seleflerine başka alanlarda büyük ölçüde katılmakla birlikte Abdülazîz el-Buhârî'nin de belirttiği gibi bu konuda onların Mu'tezilî'ye yakın tavrını benimsememiş, Mu'tezile ile Eş'ariyye arasında orta bir yol olarak görülebilecek bir tavrın Hanefîler arasında gelişmesine zemin hazırlamıştır (*Keşfü'l-esrâr*, I, 182-184). Daha sonra Serahsî, Debûsî'yi izleyerek fıkıh usulü konularını hüccet (delil) kavramı çerçevesinde bir bütünlük içinde ele almaya yönelir (*el-Uşûl*, I, 227 vd.) ve fıkıh usulü konularını dört şer'î delil (kitap-sünnet-icmâ-kıyas) sırasına göre işler. Özellikle mütekaddimîn usulcülerinin fıkıh usulünün konusunu "deliller" şeklinde düşündükleri hatırlanırsa Serahsî'nin deliller çerçevesinde bir sıralamaya gitmesi doğaldır. Sonraki usûl-i fıkıh eserlerinde delillerin yanına hükümler de eklenmiştir. Serahsî, Buhara geleneğine bağlı olarak hükümler konusunun bir kısmını kitabın (Kur'an) altında bir bölüm olan emir konusunun içinde çeşitli yerlerde ele almış (meselâ emrin mücebi altında şer'î hükümlerin tanımları, azîmet ve ruhsat, hüsün ve kubuh vb., *a.g.e.*, I, 60 vd., 110 vd., 117 vd.) ya da ehliyet konusunda görüldüğü gibi bir kısmını da eserinin sonunda kıyas konusunu tamamladıktan sonra işlemiştir (II, 332 vd.).

Serahsî, konuları ele alırken örnekleri daha çok fûrû-i fıkıhtan seçen fukaha geleneğini büyük ölçüde sürdürmekle birlikte mütekallimîn usulünde görüldüğü gibi önce konuyu teorik olarak ortaya koyar, ardından o konuda farklı görüşleri genelde görüş sahibi kişi veya ekollerin adını belirtmeden sıralar ve bu görüşlerin tartışmasına geçer. Umumiyetle usul ihtilâflarına, hatta kelâmî neticeleri olan meselelerde tarafların görüşlerine işaret edilmekle birlikte Doğu İslâm coğrafyasında Hanefîler'in rakibi olan Şâfiî mezhebinin görüşleri genel bir hedef olarak seçilir (meselâ bk. I, 21, 75, 82, 256). Serahsî tartışma bölümlerinde muhaliflerinki dahil bütün görüşleri etraflıca tartışır ve muhalifin görüşünü onun bakışıyla ortaya koyan pasajlara uzunca yer verir (meselâ bk. I, 15-17, 132-135). Ancak tartışmaların ta-

mamı, Serahsî'nin kendi benimsediği görüşü temellendirmek amacına hizmet edecek şekilde seyretmektedir. Serahsî'nin diğer bütün mezhep mensubu İslâm âlimleri gibi fûrû-i fıkıhta mezhebine ait fikirleri savunmada onları dinin asıllarıyla irtibatlandırma ve teorik çerçevede temellendirme isteği baskındır. Dolayısıyla bu bazan icmâ edilen bir konuda dinî ya da Sünnî bir temel tercihi savunma mânasına gelirken bazan da ihtilâflı bir konuda kendi mezhebinin savunma şeklinde tezahür eder. Mezhep içi ihtilâflarda ise Serahsî kendi kişisel tavrını açıkça ortaya koyabilmektedir (I, 74-75, 144-145; II, 335).

Uşûlü's-Serahsî üzerine herhangi bir şerh çalışması yapılmamış, ancak Pezdevî şerhleri başta olmak üzere sonraki usul eserlerinde *el-Uşûl*'den bolca faydalanılmıştır (meselâ bk. Abdülazîz el-Buhârî, I, 44, 106, 110, 123). Öte yandan Ömer el-Habbâzî'nin *el-Muğni* adlı eserinin büyük ölçüde *Uşûlü's-Serahsî*'nin bir ihtisarı olduğu söylenebilir. Çok sayıda nüshası bulunan *Uşûlü's-Serahsî*'nin (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 434, Fâtih, nr. 1236, Cârullah Efendi, nr. 437; Konya Bölge Yazma Eserleri Ktp., nr. 4410) ilmî neşri üç yazma nüshadan hareketle Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından gerçekleştirilmiş ve iki cilt halinde yayımlanmıştır (Haydarâbâd 1372, bundan ofset Beyrut 1393/1973). *el-Muḥarrer fi uşûli'l-fıkh* adıyla yapılan neşirde (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut 1417/1996) dipnotlar ve indeks kısmı çıkarılıp âyetlerin Kur'an'daki yerleri ve hadis kaynakları gösterilmiş, metinde geçen kişiler hakkında bibliyografik notlar eklenmiştir. Bunların dışında her şey birinci neşirle aynıdır; öyle ki onun hatalı bir baskısından kopyalandığı için sayfa atlama ve yer değiştirme gibi hatalar aynen tekrarlanmıştır, dolayısıyla bu neşir güvenilir değildir (Serahsî'nin usul eseri üzerine modern dönemde yapılan çalışmalar için bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372, I-II; a.m.f., *el-Muḥarrer fi uşûli'l-fıkh* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Beyrut 1417/1996; Debûsî, *el-Esrâr fi'l-uşûl ve'l-fürû' fi takvîmi'l-edilleti's-şer'* (nşr. Mahmûd Tevfik Abdullâh el-Avâtîlî er-Rifâî), Amman 1999; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl*; Habbâzî, *el-Muğni fi uşûli'l-fıkh* (nşr. M. Mazhar Bekâ), Mekke 1403/1983, s. 27, 183; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1307, I, 44, 106, 110, 123, 182-184; *Keşfü'z-zunûn*, I, 112; II, 1580-1581; Nasî Aslan, *Usulü's-Serahsî'nin Tahlîli* (yüksek lisans tezi, 1991), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Tahsin Görgün, *Sprache,*

Handlung und Norm : Eine Untersuchung zu "Usul al-Fiqh" und "Kitab as-Siyar" des Sams al-A'imma Muhammad b. Abi Sahl Ahmad as-Sarahsi (1009-1090 n.c.), İstanbul 1998; Murteza Bedir, *Early Development of Hanafi Usul al-Fiqh (Legal Theory)*, (doktora tezi, 1999), Manchester University Faculty of Art; A. Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul 2008, s. 97 vd.

MURTEZA BEDİR

UŞ, Yûsuf b. Reşid

(bk. İŞ, Yûsuf b. Reşid).

UŞAK

Ege bölgesinin
İçbatı Anadolu eşiğinde yer alan şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

İç Anadolu bölgesini Ege bölümüne bağlayan ve İçbatı Anadolu eşiği adı verilen bölümde bulunur. Şehir, Murat dağının güneybatısında Elmadağ'ın eteklerinde kurulmuş olup içinden geçen Dokuzsele çayının iki yakasında yerleşmiştir. Milâttan önce IV. binyıldan itibaren yerleşim yeri olarak kullanıldığı arkeolojik bulguların anlaşılması Uşak'ın bilinen en eski adı Temenothyrai'dir. Buranın Frigyalılar zamanında tesis edildiği sanılmaktadır. Diğer taraftan antik dönemlere ait bazı sikkelere üzerinde Flaviopolis adı da geçmektedir. Bu şehir Aktaş köyünün güneyinde kurulmuş ve Roma döneminde bu ismi almıştır. Uşak (Uşşak) adı ise Türkler döneminde ortaya çıkmıştır. Uşak ve çevresi, milâttan önce II. binyılda Anadolu'nun orta kesimlerinde kurulan ve zaman zaman hâkimiyetlerini Batı Anadolu'ya kadar genişleten Hititler'in idaresine girdi. Milâttan önce XII. yüzyılda Frigler'in, VII. yüzyılda Lidyalılar'ın ve ardından Persler'in (m.ö. 546) hâkimiyeti altındaydı. Persler'in bölge üzerindeki egemenliği Büyük İskender'in Anadolu seferine kadar devam etti (m.ö. 334). Onun ölümünden (m.ö. 323) sonra generallerinden Antigonos'un payına düştü. Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçinceye kadar (m.ö. 189) Bergama Kralığı'nın sınırları içinde kaldı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine (395) Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenlik alanına girdi.

XI. yüzyılda Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'nun fethine yönelik seferleri Uşak bölgesine kadar uzandı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Emîr Afşin'in Marmara denizi kıyılarına ulaşan akınının güzergâhında Uşak yöresi de bulunuyordu. Malazgirt zaferinin

ardından 1075'te İznik'in alınışının ertesi yılı Uşak ve çevresi Selçuklular'ın hâkimiyetine girdi. Bu hâkimiyet Türkler'e karşı düzenlenen I. Haçlı Seferi'ne kadar sürdü. 1097'de Eskişehir (Dorylaion) Muharebesi'ndeki yenilgi üzerine Bizanslılar Uşak ve çevresini tekrar ele geçirdi. Burası XII. yüzyılın ikinci yarısına kadar sınır (uç) bölgesinde yer aldı. Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un ölümünden (1180) iki yıl sonra Uluborlu, Kütahya, Eskişehir ve Alaşehir ile birlikte Uşak tekrar Selçuklular'ın egemenliğine geçti. II. Kılıçarslan'ın ülkesini on bir oğluna bölüştürmesi sırasında Uşak, Uluborlu ve Kütahya ile birlikte I. Gıyâseddin Keyhusrev'in payına düştü (1182). Kardeşler arasında başlayan taht mücadelesi esnasında şehir bir defa daha Bizans'ın eline geçti. Uşak yöresinde kalıcı hâkimiyet I. Alâeddin Keykubad devrinde tesis edildi (630/1233). Ardından burası Germiyanogulları'nın sınırları içinde kaldı ve zaman zaman siyasî çalkantılara sahne oldu. 1381'de Kütahya ve yöresi sancak olarak Osmanlı şehzadesi Yıldırım Bayezid'e verilince Germiyan Beyi Süleyman Şah Kula kasabasına çekildi, vefatına kadar burada oturdu. Uşak'ın, Kula'ya yakınlığı sebebiyle bir süre daha Germiyanogulları'nda kaldığı düşünülmektedir. Oğlu Yâkub Bey'in babasının sağlığında Uşak ve Şuhut taraflarında valilik yaptığı bilinmektedir (763/1362). Kosova Muharebesi'nden (1389) sonra II. Yâkub Bey eski topraklarını geri almaya çalıştı. Ardından Yıldırım Bayezid diğer Anadolu beylikleri gibi Germiyanogulları Beyliği'ni de Osmanlı sınırları içine aldı ve Uşak da Osmanlı topraklarına katıldı (792/1390). Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra II. Yâkub Bey yeniden beyliğin başına geçti ve Uşak'ı da egemenliği altına aldı. II. Yâkub Bey, Osmanlı şehzadeleri arasında başlayan saltanat mücadelesinde yeğeni Çelebi Mehmed'in tarafını tuttu. 831'de (1428) Edirne'ye giderek kız kardeşinin torunu II. Murad ile görüştü, erkek evlâdı olmadığından memleketini vefatında kendisine bırakacağını bildirdi. Kütahya'ya dönünce II. Murad'a bir vasiyetnâme gönderip söylediklerini teyit etti. Yâkub Bey'in vefatının ardından (1429) Kütahya'ya sancak beyi olarak Timurtaşpaşazâde Umur Bey'in oğlu Osman Çelebi tayin edildi. Uşak da böylece bu sancağın bir parçası oldu.

Osmanlı döneminde Uşak'ta çok önemli olaylar cereyan etmedi. XVI. yüzyılın sonları itibarıyla başlayan ve XVII. yüzyıl boyunca devam eden Celâlî isyanlarından zarar gördü. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti

ti'nde âyanlık düzeni devri başlayınca Uşak ve çevresi de mahallî güçlerin nüfuz sahası içine girdi. Bunlardan Curaoğlu Ahmed, Çakallı aşiretine bağlı bir fırka zâbiti olup kardeşi Kadı Süleyman ile beraber etrafına topladığı silâhlı adamlarla Uşak yöresinde eşkıyalık hareketlerinde bulundu. Daha sonra kapıcıbaşılık mevkiine getirildi, bir ara takibata uğradı. Rus savaşında faydalı olur düşüncesiyle kendisine pašalık pâyesi verildi ve sancak beyliğine (bir arşiv belgesine göre Maraş sancağı) getirildi; ancak 1792'de idam edildi.

Uşak'ta etkili bir nüfuz kuran bir diğer şahsiyet Uşak Voyvodası Acemoğlu Seyyid Ahmed'dir. Kardeşi Kara Şahin ile birlikte 1790'da Osmanlı-Rus savaşı için çağrıldığı sefere gitmeyince şikâyetler üzerine takibata uğradı. Anadolu Valisi Hacı Ali Paşa'nın görevlendirdiği kuvvetleri Uşak'ın Öksüz köyündeki çatışmada bozguna uğrattı. Ardından Uşak şehrine giderek tahkim ettiği kaleye yerleşti. Silâhlı işgale uğrayan Uşak halkı, Acemoğlu'nun tarafında yer almak zorunda kaldı. Üzerine sevkedilen Ali Paşa şehri topa tutmak için Acemoğlu bir yolunu bularak kaçtı. Kapanıldığı kale yıkıldı, mallarına devletçe el konuldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Uşak'a gelen Charles Texier, Acemoğlu Seyyid Ahmed'den Hacı Murad oğlu diye bahseder. İstiklâl sevdasına düşen bu derebeyinin Uşak Kalesi'ni tahkim ettiğini, erzak ve mühimmatla doldurduğunu bildirir. Ardından şehir XX. yüzyılın başlarına kadar sakin ve huzurlu bir dönem geçirdi. Millî Mücadele yıllarında Uşak'ta Müdâfaa-i Hukuk Hey'et-i Milliyesi adlı cemiyet kuruldu. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bir uzantısı olan Karakol Cemiyeti ile irtibat kuran bu cemiyete halk gereken ilgiyi göstermedi. 30 Temmuz 1919'da İbrâhim Bey'in (Tahtakılıç) başkanlığında Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti teşekkül etti. Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'nin ardından bu cemiyetin adı Hareket-i Milliyye ve Redd-i İlhak Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi şeklinde değiştirildi. 31 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Uşak'a gelerek Kuvâ-yi Milliye birliklerini denetledikten yaklaşık bir ay sonra Yunan kuvvetleri Uşak'ı işgal etti (29 Ağustos 1920). Bu işgal iki yıl sürdü. 26 Ağustos 1922'de Afyon'da başlayan Büyük Taarruz neticesinde Uşak 1 Eylül 1922'de işgalden kurtuldu. Ancak geri çekilen işgal kuvvetleri geçtikleri yerleri yakıp yıktı, Uşak'a da büyük zarar verdi. Üç mahalle tamamen, bir mahallesi ise kısmen yandı. Bu yangınlar sırasında

pek çok ev, dükkân, cami, mescid, medrese harap oldu. Sadece şehirde 1000'in üzerinde insan öldürüldü.

Fizikî Yapı, Nüfus ve Ekonomik Durum. Uşak'ın en eski yerleşim yeri kuzeydoğu kesiminde kurulan Aybey mahallesidir. Şehir zamanla bu mahallenin güneyine doğru büyüyerek gelişti. Kâtib Çelebi, Uşak'ın Murat dağının yakınında bir dere içinde kaleli bir kasaba olduğunu yazar. Evliya Çelebi ise kalenin harap durumunda bulunduğunu, şehir halkının Celâlî eşkıyası korkusundan kale surlarını 5 arşın yüksekliğinde ve 2000 adım uzunluğunda yeniden inşa ettiğini söyler. Ona göre kale beş kapılı olup doğusunda Banaz, kible tarafında Honaz, güneyinde Komar, batısında Kula ve kuzeyinde Gediz Kapısı yer alır. Kare şeklinde tuğla ve taşla yeniden inşa edilen surlar pek sağlam değildir. Kalenin yalnızca Banaz tarafında Buğdaypazarı Kapısı'nda hendeği bulunmaktadır. Suyun öte tarafına tek gözlü taş köprüden geçilir; namazgâh ve kabristan bu taraftadır. Kalenin dizdarı, askeri ve cephanesi de yoktur. Şehrin fizikî yapısı ve nüfusu hakkında tahrir kayıtlarından önemli bilgiler edinilir. 926 (1520) tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre Uşak on mahalleden teşekkül etmektedir. 937'de (1530) on bir mahalle, 978'de (1570) on iki mahalle mevcuttur. Bu mahalleler cami-mescid ve şahıs ismi taşıyan mahalleler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bir cami veya mescid etrafında kurulan mahalleler Cami, Hacı Hasan Mescidi, Hacı Siddik Mescidi, Memi Çelebi Mescidi, Aybey Mescidi, Meşhed Mescidi, Hacı Hızır Mescidi, Süleyman Fakih Mescidi, Hacı Yararlı Mescidi ve Kassab Hasan Mescidi mahalleleridir. Şahıs ismi taşıyan mahalleler ise Burhan Fakih ile Celâl (Cedid) mahallesidir. 1090 (1679) tarihli *Avârız Defteri*'nde ve 1260 (1844) tarihli temettuat defterlerinde Uşak'ın dokuz mahallesi zikredilir. Bunlar Aybey, Kamer, Cuma, Sabah, Eslice, Hacı Hızır, Burhan Fakih, Hacı Hasan ve Karaağaç'tır. Hacı Hasan mahallesinde müslümanlarla gayri müslimler beraber yaşamaktadır. 1890 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde şehirde on bir mahalle kayıtlıdır.

1520'de Uşak şehri 399 hâne, seksen sekiz mücerret (bekâr) ve otuz beş muaf olmak üzere tahminen 2118 nüfusa sahipti. 1530'da bu nüfus hemen hemen aynı kaldı (411 hâne, otuz sekiz mücerret, kırk dört muaf). 1570'te tahmini nüfus 2497'ye ulaştı (493 hâne, otuz iki muaf). XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi burada sekiz mahalle ve 3600 toprak örtülü ev bulunduğunu ya-

UŞAK

zar. 1090 (1679) tarihli avâriz sayımında toplam avâriz hânesi sayısı 349'dur. Ancak bu rakam nüfus tahminine uygun değildir; fakat Evliya Çelebi'nin verdiği sayının ihtiyatla karşılanması gerektiğini ortaya koyar. 1260 (1844) tarihli temettuat defterlerinde şehirde mevcut hâne sayısı 1429'dur (tahminî nüfus 7145). Mahallelere göre hâne dağılımı Aybey mahallesi 382, Kamer 117, Cuma 96, Sabah 43, Eslice 44, Hacı Hızır 144, Burhan Fakih 141, Hacı Hasan müslüman 271 hâne ve Hacı Hasan gayri müslim 191 hânedir. 1890 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde toplam nüfus 12.684 olup bunun 6233'ü erkek, 6451'i kadınlardan müteşekkildir. Cuinet ise aynı yıllarda şehrin nüfusunu 13.084 olarak göstermektedir, bu nüfusun 2084'ü gayri müslimdir. Halbuki XVI. yüzyılda Uşak'ta hiç gayri müslim nüfus bulunmamaktadır. 1898 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde 6138'i erkek, 6703'ü kadın toplam nüfus 12.841 kişidir. Bu nüfusun da % 17'si ise gayri müslimdir.

Evliya Çelebi şehirde on dört cami, iki hamam, 370 dükkân, yedi han (bu hanlardan Sultan Alâeddin'in taş hanı tarz-ı acîbdir), bir lonca hanı ve yedi kahvehane olduğunu bildirir. 1844 tarihli Kamer mahallesi temettuat defterlerinin son kısmına eklenmiş bir nüfus kaydında ticaret veya çalışmak maksadıyla Uşak'a gelen ve hanlarda kalan kişiler zikredilmiştir; buradan Öksüzleroğlu Hanı, Şab Hanı, Kabalakoğlu Hanı, Kara Ali Ağa Hanı, Hacı Ahmed Ağa Hanı, Er Alioğlu Hanı ve Hamamcıoğlu Hanı adlarında yedi hanın şehirde bulunduğu tesbit edilir. Hanlarda kalan kırk yedi kişi on beş günle yirmi yıl arasında değişen süreden beri buradadır ve geldikleri yerler Tebriz, İran, Halep, Şam, Filibe, Yanya, Rodos, Van, Arapkir, Kayseri, İzmir, Kütahya, Konya, Manisa, Denizli, Alâiye, İstanbul gibi yerlerdir. Şemseddin Sâmî şehirde on yedi cami, iki medrese, iki tekke, iki kilise, bir rüşdiye ve birkaç sıbyan mektebi, iki kütüphane, dört hamam, 750 dükkân, 706 halı tezgâhı, otuz beş debbağhâne, sekiz han ve kırk beş çeşme bulunduğunu yazar. 1898 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde on altı cami, on dört mescid, altı türbe, on bir medrese, iki kilise, on bir han, beş hamam, elli sekizi su ile, elli dokuzu buhar ile çalışan 117 değirmen, kilim ve kalıçe iplerini boyamaya mahsus yirmi boyahâne, on beş debbağhâne, bir salhâne ve bir rüşdiye ile dördü ibtidai sekiz sıbyan mektebi sayılır. Uşak şehri 1867, 1894 ve 1922

yıllarında üç büyük yangın geçirdi. 1894 yangını Uşaklılar'ca "koca yangın" diye anıldı; bu yangında Aybey mahallesi dışındaki bütün mahalleler yandı. Bu mahalle Dokuzsele çayının karşı tarafında bulunduğu için yangından kurtuldu.

Uşak, konumu itibarıyla birçok yönden gelen yolların keşiştiği, ulaşılması kolay bir mevkide olduğundan önemli bir iskân mahallidir. Ege bölgesini Yakınoğu'ya bağlayan Kral yolu buradan geçmektedir. Lidyalılar tarafından yapılan bu meşhur yol Uşak ve bölgesine ayrı bir önem kazandırdı, ekonomik bakımdan gelişmesini sağladı. Roma döneminde İzmit istikametinden gelen bir başka yol, Eskişehir ve Kütahya'dan gelip Uşak'ın yakınından geçerek Manisa üzerinden İzmir'e ulaşırdı. Bu yollar üzerindeki tarihî köprüler yolların bağlantı ve geçişini sağlıyordu. Bunlardan Cılandıras Köprüsü, Lidyalılar tarafından Banaz çayı üzerinde yapıldı. Köprü Karahallı ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Uşak'ın güneydoğusunda Dokuzsele çayı üzerindeki Çanlı Köprü 1255'te Emir Şücâeddin Kızıl Bey tarafından Selçuklu mimari tarzında inşa ettirildi. Ulubey ilçesi İnay köyündeki bir kervansarayın da Selçuklu dönemine ait olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı devrinde Uşak ticaret kervanlarının geldiği bir kavşak şehir niteliğindedir. İstanbul'dan başlayan sağ koldan ayrılan tâli bir yol Bursa ve Kütahya üzerinden Uşak'a gelmekte, buradan batıya doğru giden bir kolu Manisa üzerinden İzmir'e, güney istikametine giden diğer bir kolu ise Isparta'dan geçerek Antalya Limanı'na varmaktadır. Bu yollar üzerinde Osmanlılar tarafından birçok köprü inşa edildi, bunlardan birkaçı Beylerhan, Çataltepe, Çamlıbel ve İnay köprüleridir.

Evliya Çelebi'ye göre küçük bir şehir olmasına rağmen gayet mâmur görünen

Uşak, "Anadolu eyaletinin deve ve araba işler güya iskelesidir"; burada yük çözümlü yük bağlanır; çarşılarında alışveriş eden insanı o kadar çoktur ki "omuz omuza sökmmez." XIX. yüzyılda Uşak'ın ticarî hacmi daha da arttı. Çeşitli imalâthaneler ve el sanatları geniş bir çevrenin ihtiyacını karşılarken aynı zamanda tarım ürünlerinin de pazarlandığı bir şehir oldu. 1260 (1844) temettuat sayımlarına göre Uşak şehrinde bulunan 1429 hânedan 1259'u faal hâne, yani bir gelir elde eder durumdadır. Bu faal hânelerin 231'i dokumacılıkla, 206'sı dericilikle, 160'ı gıda meslek kolunda, yetmiş altısı kıymetli madenî eşya meslek kolundadır; 164'ü hizmet sektörüne mensup esnaf ve sanatkâr, on dokuzu tüccar, 113'ü çiftçi ve 146'sı ücretli çalışandır. Ayrıca 100 hâne vazifeli, yirmi hâne hasta, yaşlı veya çocuk, yirmi dört hâne bu tasniflere dahil olmayan diğer hânelerdir.

Uşak sanayii, halı ve kilim dokumacılığı alanında çok gelişmiş bir imalât ve ticaret hacmine sahiptir. Halılar madalyonlu ve yıldızlı olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmaktadır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Uşak halıları İzmir Limanı vasıtasıyla Avrupa'ya sevkedilmekteydi. Bu sebeple Avrupa'da İzmir halısı diye meşhur oldu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren halı üretiminde büyük artış görüldü. XIX. yüzyılda üretim zirve noktasına ulaştı. Halının ham maddesi olan iplik ve boya sanayiinde de büyük gelişmeler yaşandı. Daha önce üst sınıf Avrupalılar tarafından talep edilen halılar sanayileşmenin getirdiği zenginlik sebebiyle orta sınıflarca da tercih edilmekteydi. Bu gelişme Uşak halılarının tüketicinin talep ettiği desen ve kalitede üretilmesine yol açtı. Halı üretimi tamamen ticarî hale dönüştü. Böylece Uşak halıları eski karakteristik özelliklerini ve sanatsal değerini yitirdi. Bu yüzyılda

Uşak'ta
Paşa Hanı
(Taş Han)

Avrupa'ya ihraç edilen halı miktarında büyük artış meydana geldi. 1873'te Anadolu'dan yurt dışına gönderilen halıların üçte ikisi Uşak halıdır. Aynı yıl Uşak'ta halı üretim miktarı 150.000 pik iken 1890'lar da iki katına, 1900'lerde üç katına çıktı. Halılar 6000 çalışan tarafından 2000 tezgâhta imal ediliyordu. Temettuat sayımlarında halı ve kilim dokumacılığının çok yaygın olduğu görülmektedir. 1907'de İngiliz sermayesine kurulan Şark Halı Şirketi kısa bir süre içinde Uşak'ta halı imalatının yaklaşık üçte ikisini inhisarı altına aldı. Şirket halı imalatını hızlandırdı, kuruluşundan üç yıl sonra şirkette çalışanların sayısı 15.000'e ulaştı. Bu dönemde Uşak'tan ihraç edilen halıların % 95'i bu çalışanların imalatıdır. İzmir'den başlayan İzmir-Afyon demir yolunun 1898'de Uşak'a ulaşması da bu ticareti kolaylaştırdı. Uşak uluslar arası pazarlara açıldı. Daha önce halılar Uşak'a on iki saat mesafedeki Alaşehir İstasyonu'na yük hayvanlarıyla götürülüyor, buradan yük trenlerine yüklenip İzmir'e taşınyordu. Demiryollarının yaygınlaşmasından önceki dönemlerde ise yük hayvanlarının sırtında önce İzmir Limanı'na götürülür ve Avrupa'ya ihraç edilirdi. Şehirde perşembe günleri halı pazarı kurulmaktaydı. Bu yer günümüzde de aynı ismi taşımaktadır. XIX. yüzyılda halı imalatındaki artışa paralel olarak iplik üretiminde de makineleşmeye geçildi. Bu amaçla millî sermaye tarafından üç iplik fabrikası kuruldu. Hükümet bu fabrikalar için yurt dışından getirilen makinelere gümrük muafiyeti tanıdı. Uşak'ta ipliği elle eğiren üreticiler işlerini kaybetme korkusuyla fabrikalaşmaya karşı çıktılar ve 1908 Martında ayaklanıp iplik fabrikalarını tahrip ettiler. Bu hareket tarihte "tarak isyanı" diye adlandırılır. Uşak'ta halı ve kilim imalatı dışında dericilik, kunduracılık, bıçakçılık ve kuyumculuk da gelişmiştir.

İktisadî ve beşerî kaynaklar bakımından zengin bir bölge üzerinde yer alan Uşak antik çağlardan itibaren çeşitli medeniyet ve kültürlerin yerleşim yeri olmuştur. Antik dönemlerden intikal eden kent kalıntılarından biri Lidyalılar'a ait pek çok tümülüsün bulunduğu, Güre yakınlarındaki Bağış antik kentidir. Dünyaca ünlü Kârûn hazineleri buradaki bir tümülüsten çıkarılmıştır. Blaundos antik kenti Ulubey ilçesi Sülümenli köyü civarındadır. Büyük İskender'in Anadolu seferinden sonra Makedonya'dan gelenler tarafından kurulmuştur. Sebaste antik kenti Sivaslı ilçesi Selçukler köyü yakınlarındadır. Şehir aynı

zamanda bir piskoposluk merkezidir. Akmonia antik kenti Banaz ilçesi Ahat köyü civarında bulunmaktadır. Kremon Agora antik kenti ise Banaz ilçesi Susuzköy yakınlarındadır.

Uşak'ta Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı dönemlerine ait cami, köprü, han ve çeşme gibi mimari eserler yer almaktadır. XVI. yüzyılda Uşak'ta toplam doksan beş vakıf mevcuttu. Bunların altmışı zâviye, ikisi tekke, dokuzu cami, on bir mescid, ikisi muallimhâne, biri imaret vakfidir; onu ise diğer vakıflardır. Vakıfların kırk altısı Germiyan Beyliği döneminde kuruldu. Germiyan Beyliği mimari özelliklerini taşıyan ulucami vakıf defterlerinde Kavşid oğlu Mehmed Bey Camii diye kayıtlıdır. Zaman içerisinde cami ulucami adıyla anıldı. Son cemaat yerinde bulunan orta kapısı üzerinde yedi satırlık bozuk ve karışık bir süslü yazılmış kitâbesinde 822'de (1419) Germiyan Hükümdarı Süleyman Şah'ın oğlu Yâkub Bey'in zamanında Kavşid oğlu Hasan oğlu Mehmed Bey tarafından yapıtılan su yapısından bahsedilir. Uşak'ın Belkaya köyü civarındaki bir kaynaktan çıkan su iki tarafı duvar örülü, üstü kemerli, tabanı, tavanı ve yan duvarları horasan harcıyla sıvalı geniş bir bentten Uşak çeşmelerine ulaşmaktadır. Kocası adıyla bilinen bu su yolunu Mehmed Bey yaptırdı. Cami vakfına bağışlanan hamam Eskihamam olarak bilinmektedir. Burmalı Cami, Evliya Çelebi'ye göre Hacı Mustafa Camii idi, kitâbesine göre Hacı Hasan oğlu Hacı Mustafa tarafından 980'de (1572) yapıtılmış, cami minaresi burmalı (yivli) inşa edildi-

Uşak'ta eski evlerden biri

ğinden Burmalı Cami adını almıştı. Caminin Germiyanoğulları döneminde yapıldığı da bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Kurşunlu Camii'nin 926 (1520) tarihli *Tahrir Defteri*'nde Mahalle-i Mescid-i Ahmed veled-i Kara adıyla yazılan mescid olduğu anlaşılmaktadır. Herhalde zaman içinde camiye dönüştürülmüştür. Kara Ali Camii'nin inşa tarihi mevcut kitâbesine göre 975'tir (1567). Çakaloz Camii 1884'te yapıldı ve anıtsal bir mimari üslûba sahiptir. Belli başlı camilerin dışında Uşak'ta Hacı Gedik Hanı (1891), Paşa Hanı da (Taşhan) (1898) bulunmaktadır. Bedestenin inşa tarihi 1901'dir. Uşak tarihî evler bakımından da zengin bir şehirdir. Bu evler Aybey, Işık ve Karaağaç mahallelerinde görülmektedir.

İdarî Yapı. Germiyanoğulları Beyliği döneminde Uşak bu beyliğin merkezi olan Kütahya'ya bağlı bir kaza idi. Osmanlı Devleti zamanında da Kütahya sancağına bağlı kaza konumunu sürdürdü. II. Bayezid dönemine ve 1520 yılına ait tahrir defterlerinde Uşak'ın merkezle beraber Banaz, Ulugöbek ve Hayrebat nahiyeleri kayıtlıdır. 1570'te Hayrebat nahiyesi yer almayıp köyleri merkez kazaya bağlanmıştı. Merkez ve nahiyeleriyle birlikte toplam köy sayısı II. Bayezid devrinde doksan altı iken 1520'de 108'e, 1570'te 115'e çıktı. Uşak kazasında yaşayan nüfus şehirli, köylü, konar göçer, vakıf nüfusu ile piyade ve müsellemlerin ayrı ayrı kayıtlı nüfuslarının toplamından teşekkül etmektedir. Buna göre toplam nüfus II. Bayezid döneminde 18.382'dir; 1520'de 29.126'ya, 1570'te 43.426'ya yükseldi. Kâtib Çelebi, Uşak'ın 150 köyü olduğunu yazarken Evliya Çelebi seksen köyden söz eder. 1831 yılı nüfus sayımında Uşak kazasının toplam erkek nüfusu 25.291, Banaz'ın 3529, Eşme'nin 2204'tür. Cuiet'e göre 1890'da Uşak'ın üç nahiyesiyle 158 köyü vardır. Büyük bir kısmı müslüman olmak üzere toplam nüfusu 76.269'dur. Aynı tarihte Eşme kazasının toplam nüfusu, 26.896 olup kaza merkezi Takmak'ın nüfusu 4000'dir. Eşme kazasının merkez ve Güre nahiyeleriyle birlikte yetmiş dokuz köyü vardır. 1890 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre merkez kazanın 112, Banaz nahiyesinin otuz sekiz, Göbek nahiyesinin dokuz köyü bulunmaktadır. Kazanın toplam nüfusu 73.772'dir. Kaza dahilinde 12.909 hâne vardır. 1906 tarihli *Hudâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde Uşak'ın iki nahiyesi ve toplam 154 köyü kaydedilmektedir. Toplam nüfusu 89.145'e (85.584'ü müslüman, diğerleri gayri müslim) çıkmıştır.

UŞAK

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *TD*, nr. 45, 49, 369; BA, *MAD*, nr. 72, 152, 262; BA, *KK*, nr. 2673/148; BA, *ML*. *VRD*. *TMT*, nr. 9393, 9401, 9402, 9449, 9467, 9496, 9499, 9507; TK, *TD*, nr. 47, 48, 230, 560; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, 0.72, 0.93; *Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi* (1308), s. 214-217; (1316), s. 356-357; (1324), s. 77, 195, 199; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, II, 55; Ak-sarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 96; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), I, 204; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 632; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), IX, 23-24; Cevdet, *Târih*, V, 256; Ch. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Suad), İstanbul 1339, II, 373; Cuinet, IV, 215-219; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 58; a.mlf., *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s. 26, 53-60; Ünsî, *Selçuk Şehnâmesi*, Konya 1942, s. 21; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı: 1831*, Ankara 1943, s. 167; M. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 22-24, 87; Besim Atalay, *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara 1967, s. 21-24; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 424; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 53; Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, İstanbul 1971, s. 145; Besim Darkot – Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1995, s. 79-80; Besim Darkot, “Uşak”, *İA*, XIII, 73-75; Yüksel Sayan, *Uşak Evleri*, Ankara 1997, s. 18; *Cumhuriyet'in 75. Yılında Uşak* (haz. Erdoğan Özdemir v.dğr.), Uşak, ts. (Uşak Valiliği), s. 3, 131; Sadiye Tutsak, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Uşak*, İzmir 1998, s. 129-131; a.mlf., “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Uşak'ta Halıcılığın Makineleşme Süreci”, *TTK Belleten*, LXXI/260 (2007), s. 65-97; Mehtap Özdeğer, *15-16. Yüzyıllarda Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2001; a.mlf., “19. Yüzyılda Uşak Şehrinde Ekonomik ve Sosyal Hayat”, *TDA*, sy. 140 (2002), s. 91-115; *Uşak Kültürel Değerler Yapı Envanteri*, İzmir 2007, s. 131-174; Mehmet Karayaman, *Uşak'ta Kuva-yı Milliye*, İzmir 2009, s. 35-36, 41; Kâmûsü'l-a'lâm, IV, 3155; Suraiya Faroqhi, “Uşhak”, *IEP* (Fr.), X, 986-987.

MEHTAP ÖZDEĞER

Bugünkü Uşak. Uşak şehri, Millî Mücadele döneminde 29 Ağustos 1920 tarihinde Yunan kuvvetlerinin işgaliyle başlayıp millî kuvvetlerin Uşak'a girişiyle (1 Eylül 1922) sona eren işgal yıllarında bakımsız kaldı. Bunun yanında işgalcilerin burayı terkederken çıkardıkları yangın neticesinde şehrin yaklaşık dörtte üçü yandı (Karaağaç, Kurtuluş ve Ünalın mahallelerinin tamamı ile Durak mahallesinin büyük bir kısmı bu yangında ortadan kalktı). XIX. yüzyılın sonlarına doğru iki büyük yangın felâketi geçiren Uşak şehri (1883'teki yangında şehrin ortası, 1894 yangınında Aybey mahallesi dışında şehrin tamamı yanmıştı) Millî Mücadele'nin ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarında âdeta yeniden inşa edildi. Bu haliyle Uşak, tarihinin eskili-

Uşak'tan bir görünüş

ğine rağmen yeni bir şehir intibası uyandırmaktadır.

Cumhuriyet döneminin başlarında Kütahya vilâyetine bağlı bir kaza merkezi olan Uşak 16.862 nüfuslu (1927 sayımı), on bir mahalleleden ibaret (Tutsak, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak*, s. 68) küçük bir şehir durumundaydı. Söz konusu on bir mahalle içinde resmî kayıtlara göre 4022 ev bulunuyordu. Ev sayısı 1934'te 4628'i buldu (Purutçuoğlu, s. 20); bundan bir yıl sonra yapılan nüfus sayımında şehirde 17.567 nüfus tesbit edildi. Nüfus çok yavaş artıyor, şehrin mekân üzerinde yayılışı da hızlı olmuyordu. Yapılan gözlemlere göre o yıllardaki Uşak şehri günümüzdeki şehrin ancak % 15'i kadar bir alanı kaplıyordu. Bu küçük şehir, kuzeydoğuda en eski mahallesi olan Aybey mahallesinden başlayarak batıda günümüzdeki Küçükpazar mevkiine, doğuda Kocakran Çeşmesi'ne kadar uzanıyordu. Güneyde şimdiki şehrin en canlı ve merkezî kesimini oluşturan Dörtöyl denen yere kadar ulaşıyor, güneydeki en son nokta ile tren garı arasında ileriki yıllarda dolacak boşluklar bulunuyordu.

Bu ilk yıllarda Uşak şehrinin ekonomik hayatında geleneksel bir uğraşı olan dericilik önemini korurken 17 Aralık 1926 tarihinde Türkiye'nin ikinci şeker fabrikası burada açıldı ve Uşak sanayiine yeni bir ivme kazandırdı. Aslında bu fabrika Türkiye'de temeli atılan ilk şeker fabrikasıdır (6 Kasım 1925); fakat temeli 22 Aralık 1925'te atılan Alpullu Şeker Fabrikası 26

Kasım 1926'da açılarak ülkede ilk şeker fabrikası unvanını aldı. Sanayi hayatındaki bu gelişmeye rağmen Yunanlılar'ın harap durumda bıraktığı şehrin imarında fazla bir faaliyet görülmedi. 1936 yılına kadar imar faaliyetleri programsız ve plansız bir şekilde yürütüldü. Bu tarihten sonra Şakir Kılıç adında bir mühendisin belediyeye sunduğu plan çerçevesinde 1950'li yıllara kadar süren ilk programlı imar faaliyetleri başlatıldı. Ancak şehir nüfusundaki yavaş artış devam ederek (1940'ta 18.149, 1945'te 18.779, 1950'de 19.636) 1955 sayımında 20.000'i aşabildi (23.496). Nüfus artışının hızlanmasında 9 Temmuz 1953 tarihinde çıkan 6129 sayılı yasa ile Uşak'ın Kütahya ilinden ayrılarak yeni kurulan bir ilin merkezi haline gelmesi etkili oldu. Şehrin mekân üzerinde büyümesi de bundan sonra hızlandı. 1950'li yıllara kadar demiryolunun yakınlarında sadece tarım alanları bulunuyor, konut pek yer almıyordu. 1957'de Şekerevleri diye adlandırılan düzenli konutlar yapıldı. İstasyonun batısında Yüzbeşevler Sitesi gelişti (1958). Ayrıca şehrin bütün mahalleleri büyümeye devam etti. Bu yeni dönemde Uşak'ta da kırsal kesimden şehre göç hareketleri hızlandı ve şehir nüfusu 1960'ta 30.000'e yaklaştı (29.021).

1960 yılından sonra kısa bir süre duraklayan yatırımlar 1965'ten itibaren şehirdeki yeni imar hareketleriyle canlandı. 1966'da Uşak'tan geçen İzmir-Ankara devlet yolunun ulaşımına açılması şehirde yeni bir canlanmaya vesile oldu. 1965'te 35.517-